

Ioana-Iulia Olaru
Lect. univ. dr., Fac. de Arte Vizuale și Design,
Univ. de Arte „G. Enescu”, Iași, România
olaruioana2004@yahoo.com

ISSN 2217-7221
eISSN 2217-8546
UDK 930.85(498)
originalni naučni rad

UN PERSONAJ CONTROVERSAT PE SCENA ISTORIEI RELIGIILOR: ZALMOXIS

Rezumat: Pe teritoriul României, perioada geto-dacică nu poate fi socotită ca una caracterizată prin existența unei filosofii autohtone, gândirea fiind raportată la mitologie și apoi la religie. Cu toate acestea, înțelepciunea geților era recunoscută de autorii timpului, iar „filosofia” lui Zalmoxis – asociat uneori cu Pitagora – încă se încearcă a fi reconstituită, cum, de altfel, se întâmplă și cu panteonul local. După transformarea Daciei în provincie romană, divinitățile populare au supraviețuit, prin *interpretatio romana* transformându-se, asimilate sincretic de cele romane. Iar morala zalmoxiană, susțin unii istorici, a înlesnit introducerea la noi a creștinismului.

Cuvinte-cheie: *imago mundi*, *daimon*, henoteism, Mithras, *ktistai*, *Mistere*, *teletai*, *interpretatio romana*

La fel cum studiul vechii gândiri europene se focalizează pe două aspecte considerate de neocolit: raportarea acesteia la marea filosofie grecească clasică, precum și raportarea ei la religie, de ale cărei dogme se va servi, tot astfel se va întâmpla și pe teritoriul României, cu adaptări la specificul autohton. Așadar, gândirea din perioada geto-dacă trebuie considerată în relația cu filosofia (desigur nu la o filosofie aparținând spațiului nostru ne-am referit – despre o filosofie a spațiului nostru în această perioadă încă neputând fi vorba –, ci tot la filosofia grecească a timpului), precum și, de asemenea, din perspectiva unei raportări a acesteia la mitologia și la religia de pe teritoriul țării noastre.

1. FILOSOFIA ÎNAINTE DE FILOSOFIE

Se pare că geții erau socotiți printre neamurile foarte înțelepte (Origene, *Împotriva lui Celsius*), dar nu numai înțelepciunea în sine le era cunoscută, ci ei au avut, după cum relatează Iordanes în *Getica*, oameni care să-i învețe filosofia și etica, fiind considerați de el superiori barbarilor și chiar egali cu grecii (Crișan, 1986).

Cine a fost Zalmoxis? Dar Deceneu?

Unul dintre acești învățători a fost probabil Zalmoxis, a cărui „filosofie” unii cercetători încearcă încă să o reconstituie.

Referința lui Herodot la Zalmoxis (din informațiile aflate de el de la elenii din Hellespont și de la Marea Neagră) „a făcut o mare impresie în lumea antică, de la contemporanii lui Herodot, până la ultimii neo-pitagoricieni și neo-platonicieni. A fost îndelung comentat și interpretat de erudiți și continuă să fie și în zilele noastre” (Eliade, 1980, p. 39). Iordanes chiar spune că cei mai mulți dintre scriitorii de anale îl consideră pe Zalmoxis „un filosof cu o erudiție de admirat” (*Getica*, 39) (Crișan, 1986, p. 322). Ca și pentru Thales din Milet, care considera apa ca principiu prim al tuturor celor existente, și în cosmogoniile populare românești (chiar dacă acestea nu constituie o adevărată filosofie) – care nu provin din teoria lui Thales, ci din fondul geto-dacic –, apa, ca model protofilosofic, are demnitatea supremă (Vlăduțescu, 1982). Cu Thales, se disociază clar reflecția rațională de reprezentările mitice (Lucaci, 2008). Totuși nici în Grecia, în vremea acestuia, nu apăruse încă termenul *filosofie*. Acesta îi este atribuit, prin tradiție, lui Pitagora – primul bărbat care s-ar fi autointitulat filosof. Pierre Hadot (1997) susține însă că „Pitagora și Heraclit nu au cunoscut nici adjectivul *philosophos*, nici verbul *philosophhein* (a filozofa), cu atât mai puțin *philosophia*” (p. 38). Dar se poate vorbi despre acest concept doar din secolul lui Pericle (Lucaci, 2008).

Zalmoxis a fost asociat de antici cu Pitagora (al cărui sclav, „omul” Zalmoxis a fost, în Samos). De remarcat și alăturarea lui Zalmoxis cu zeul Cronos, căruia i se aduceau jertfe, printre care chiar controversatul sacrificiu uman pe care îl făceau geții prin trimiterea mesagerului: și Mnaseas, în sec. al II-lea î.Hr. scria că geții îl numesc pe Zalmoxis, Cronos (Sanie, 1995). Așa cum Pitagora s-a retras într-o locuință subterană, și Zalmoxis a poruncit să i se clădească o locuință subpământeană, unde s-a retras – ritual inițiativ – și a trăit timp de patru ani (pentru Pitagora, Tertulian indică șapte ani) (Eliade, 1980, Sanie, 1995). Grota rituală este o *imago mundi*, un Univers în miniatură, un spațiu sacru. Ca și Pitagora, și Zalmoxis, știm de la Herodot, și-a construit o sală de primire, unde învăța pe frunțașii concetățenilor despre principiul nemuririi cunoscut lui ca sclav al lui Pitagora, la Samos (Giurescu, 1973). Aceasta amintea de sala în care Pitagora predica la Crotona (unde era conducătorul partidului aristocratic) despre supraviețuirea de după moarte.

Caracteristică a școlii pitagoreicilor era mistica numerelor – esență a tuturor lucrurilor din Univers – care s-a împletit și cu o morală ascetică-religioasă, dar și cu credința în nemurirea și în transmigația sufletelor. Și Zalmoxis, știm tot de la Herodot, învăța pe cetățenii de frunte că nu vor muri, „ci se vor muta numai într-un loc unde trăind de-a pururi vor avea parte de toate bunătățile” (p. 47), o existență fericită care nu era accesibilă oricui, ci se dobânda prin intermediul unei inițieri, ceea ce apropie cultul instaurat de Zalmoxis de Misterele grecești și elenistice (Eliade,

1980). Ca și Pitagora și ca și Thales – cu care a fost comparat: „unii spun că el (Zalmoxis) mai este numit Thales”, după cum susține Porphyrios în *Viața lui Pythagora* (Crișan, 1986, p. 322) – și Zalmoxis, ne spune Strabon, a ajuns până în Egipt (Sanie, 1995), unde și-a completat cunoștințele despre astronomie pe care le știa de la Pitagora. Pitagora a fost considerat de unii divinitate, iar de alții, nu zeu, dar nici om, ci mai mult decât un om. În lucrarea lui Herodot, și Zalmoxis este considerat muritor (sclav, preot-rege), dar și *daimon* și zeu. Iordanes îl numește în lucrarea sa, *Getica*, „rege” și „filosof” (Sanie, 1995, p. 75).

La aceste asemănări se mai adaugă și câteva pure speculații care susțin că sanctuarul de la Sarmizegetusa Regia, dar și celelalte sanctuare din Munții Orăștiei, respectă regula triunghiului sacru al lui Pitagora (Oltean, 2002), despre ele crezându-se chiar că erau temple-calendare, materializând cu mare exactitate cicluri de câte 13 ani. De asemenea, cifrele săpate în blocurile zidului de la Grădiște sugerează că dacii cunoșteau astronomia, iar semnele incizate găsite pe pietrele de pe munte conving pe unii despre cunoștințele dacilor despre geometrie. Și în alcătuirea *Soarelui de andezit*, altarul discoidal de pe axul marelui sanctuar de la Sarmizegetusa, au identificat unii numărul de aur.

În plus, acele călătorii subpământene și banchete rituale (Eliade, 1980) erau practici misterice, ritualuri inițiatice întâlnite peste tot. Și cultul înălțimilor era foarte răspândit în Antichitate (Sanie, 1995). Iar triunghiul lui Pitagora era cunoscut în Mesopotamia, Egipt, Tyirinth și chiar în China (Ghyka, 1981). De asemenea, toată povestea despre Zalmoxis poate fi doar imaginația grecilor, chiar Herodot credea că Zalmoxis a trăit cu mulți ani înaintea lui Pitagora (Eliade, 1980). Totuși, „grecii au fost frapați de similaritatea între Pythagoras și Zalmoxis. Or, aceasta este de ajuns pentru a ne informa despre tipul de doctrină și de practică religioasă specifice cultului lui Zalmoxis” (Eliade, 1980, p. 41).

Referirile lui Iordanes la Deceneu (sec. I î.Hr.), marele preot și sfetnic al lui Burebista, care îi învață pe daco-geți, pe laici – nu doar pe preoți! – să trăiască după legile naturii, îi învață astronomie, filosofie, etică, fizică, logică (Crișan, 1986), aduc în discuție tocmai această instrucție în domeniul filosofiei. „El (Deceneu) observând înclinarea lor (a geților) de a-l asculta în toate și că ei sunt din fire deștepți, i-a instruit în aproape toate ramurile filosofiei; căci era un maestru priceput în acest domeniu. El i-a învățat etica, dezvățându-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în știința fizicii, făcându-i să trăiască conform legilor naturii, transcriind aceste legi, ele se păstrează până azi, sub numele de belagines, i-a învățat logica făcându-i superiori celorlalte popoare, în privința minții; dându-le un exemplu practic i-a îndemnat să petreacă viața în fapte bune.” (Crișan, 1986, p. 321)

Așadar, exagerăm oare, dacă spunem, cu I.H. Crișan, că pe baza caracteristicilor principale ale doctrinei pitagoreice se poate reconstitui în linii mari și filosofia zalmoxiană? (Crișan, 1986) – această filosofie, desigur, în nota timpului... Probabil că nu, dacă știm că „A fost deci o mare mirare la Atena, când Socrate a arătat discipolilor

săi ce fină cugetare se ivise în lumea din ținutul Dunării și al Carpaților” (Mehedinti, 1995, p. 43) – și dacă dăm ascultare legendelor și miturilor populare, care ne ajută să înțelegem și să cunoaștem atitudinea dintotdeauna a omului trăitor pe aceste meleaguri în ceea ce privește universul. Și probabil că da, dacă luăm în considerare faptul că Herodot nu afirmă că geții ar fi cunoscut filosofia și nici nu putem reconstitui, decât ipotetic, concepția geților despre suflet sau despre nemurire (Cazan, 2001).

Se pare că, în afara credinței în nemurirea sufletului, devreme ce Dacia a devenit provincie romană, a pătruns și aici credința în continuarea vieții în mormânt, ecouri ale concepțiilor filosofice ale epocii, disocierea între trup și suflet putând fi afirmată de versurile unui monument funerar din Tibiscum: „terra tenet corpus, nomen lapis atque animam aer” – „pământul ține trupul, nume (este pe) piatră, iar sufletul (se află) în aer” (Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea & Teodor, 2007, p. 71).

2. RAPORTAREA GÂNDIRII GETO-DACICE LA MITOLOGIE ȘI LA RELIGIE

a) Divinități și culte geto-dacice. Și anterior cuceririi romane existau divinități locale adorate de geto-daci, care au avut echivalent în panteonul elen, nu toate (nu Zalmoxis sau Gebeleizis) (Sanie, 1995), dar cele mai multe au fost identificate cu cele grecești. Din păcate, există un număr prea mic de izvoare (în plus și contradictorii și lipsite de profunzime), ca și de artefacte (aniconismul divinităților dacilor este acceptat de unii cercetători); astfel avem prea puține date despre religia și despre mitologia din Dacia. Dar grecii recunoscuseră destul de devreme originalitatea și forța religiozității trace. Diverse tradiții localizau în Thracia sau în Frigia originea mișcării dionysiace și o mare parte a mitologiei despre Orfeu. Așa imprecise și neclare, izvoarele vechi sugerează toate că Zalmoxis, Gebeleizis, Bendis, Hestia, Mars, Dionysos (pus în relație directă cu Zalmoxis), ca zeiți, erau adorate nu de un trib anume, ci de toți geto-dacii. Așadar, se poate vorbi despre prezența unui panteon la geto-daci (în sprijinul acestei afirmații situându-se gruparea marilor sanctuare de la Sarmizegetusa Regia și a altora asemănătoare, în alte locuri ale Daciei), despre unitatea lor spirituală și despre existența conștiinței comunității etno-lingvistice.

Totuși, între acestea, cultul lui Zalmoxis și cel al lui Gebeleizis ocupau locuri de frunte (deși aparțineau nu maselor, ci preoțimii și clasei nobililor). „Părintele istoriei” are o singură mențiune cum că unii dintre geți „îi mai spun și Gebeleizis” (Sanie, 1995, p. 197) (lui Zalmoxis), astfel încât ar putea fi vorba despre două ipostaze ale aceluiași zeu, dar nu putem fi siguri, și probabil nu vom fi siguri niciodată, de identificarea lui Gebeleizis cu Zalmoxis. Gebeleizis, zeul fulgerelor și al cerului plini de nori – fulgerul fiind una dintre armele pe care acesta le folosea –, putea fi un zeu mai vechi (activ încă în momentul creștinării Daciei, oricare ar fi numele lui la acea epocă, de vreme ce mitologia folclorică a profetului Ilie conține un mare număr de elemente caracteristice unui zeu al furtunii) (Eliade, 1980). Gebeleizis a

mai fost venerat o vreme alături de zeul mai nou, inițial poate într-adevăr htonic, Zalmoxis, contopindu-se cu acesta prin sincretism religios lent, ajungând la ipostaze ale noului zeu. Considerarea lui Zalmoxis, de către unii cercetători, ca zeu suprem al panteonului geto-dacic a dus la concluzia exagerată că geto-dacii erau monoteiști, ceea ce ar fi facilitat răspândirea creștinismului la noi. Gebeleizis mai este cunoscut și sub numele Cavalerul trac, dar unii cercetători consideră Cavalerul trac un erou mai târziu. Oricum, Zalmoxis era un zeu complex – după Kernbach, chiar erou civilizator, zeu mesianic, învățător, zeu al Cerului dar și al morților (deși, dacă ar fi fost erou civilizator, ar fi fost păstrat în memoria colectivă) (Kernbach, 1995). Iar H. Daicovicu îl consideră divinitate a fertilității pământului și a vegetației (Kernbach, 1995) – în primul rând cerească. Eliade a combătut teoria că Zalmoxis ar fi fost un zeu al morții: „Zei și zeițele morții domnesc peste o mulțime de morți, în timp ce divinitățile Misterelor admit pe lângă ele numai inițiați. Pe deasupra este vorba de două geografii escatologice diferite: tărâmurile strălucitoare care îi așteaptă pe inițiații în Mistere nu se confundă cu Infernurile subterane în care se adună morții” (Eliade, 1980, p. 61). Își avea sediul în vârful înalt al muntelui Kogaionon (în mitologia generală, piscurile sunt asociate întotdeauna cu zeii cerești) (Vulcănescu, 1985); de altfel, și „sanctualele dacice de la Sarmizegetusa și Costești nu aveau acoperiș, marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa era dominat de un simbolism celest” (Eliade, 1980, p. 68). Mircea Eliade (1980) consideră că Gebeleizis e deosebit de Zalmoxis prin structură, ca și prin cult; dispariția definitivă din prim-plan a lui Gebeleizis este pusă în seama unui proces specific vechilor religii, când „un zeu celest devine *deus otiosus* și în cele din urmă dispăre din cult, dacă nu este «reactualizat», transformându-se în zeu al furtunii, ceea ce se pare că s-a petrecut cu Gebeleizis” (p. 67). Unii exegeți susțin și dualismul de tip zoroastric (Xenopol): Zalmoxis ar reprezenta binele, iar Mars (Geticus), răul. Au fost împotriva henoteismului susținut de Vasile Pârvan: I.I. Russu (care îl socotește pe Gebeleizis zeu ceresc, stăpân al orizontului, având ca atribut principal fulgerul, iar pe Zalmoxis, zeu htonian) (Crișan, 1986), L. Blaga, I.H. Crișan, Silviu Sanie, M. Eliade. Acesta din urmă afirmă că Herodot nu a înțeles că ritualul de tragere cu săgeți înspre cer era făcut pentru a îndepărta norii, săgeți care nu amenință de obicei pe zeii Cerului, ci pe zeii furtunii (Kernbach, 1995), Gebeleizis fiind așadar un zeu al violențelor atmosferice. În ciuda multor catalogări a religiei geto-dacice, provocate de acea unică afirmație a lui Herodot cu privire la Gebeleizis, ipoteza care susține caracterul politeist al religiei geto-dacilor tinde să se impună.

Cultul lui Zalmoxis presupunea rituri interpretate ca fiind adresate unui zeu care nu își avea sălașul sub pământ. Unul dintre acestea era trimiterea anuală a unui mesager aruncat spre cer ca să cadă în 3 lănci așezate cu vârful în sus: din 4 în 4 ani (în legătură cu anii de ocultație ai lui Zalmoxis în locuința sa subterană) (Eliade, 1980), i se trimitea lui Zalmoxis sufletul (așadar, o autonomie a sufletului care îi uimea pe greci) (Eliade, 1980) unui sol (solul fiind un om liber și fără pată, nu un

criminal sau un prizonier de război, ca la celți și scandinavi) (Giurescu, 1973) care să intre astfel direct în contact cu zeul și care să-i comunice dorințele populației. Acesta era aruncat cu fața în sus în suliițele ascuțite ale tovarășilor săi, sacrificiul făcându-se așadar în aer, nu pe pământ, el urmând, în cădere, să se oprească în suliițe, deci să nu atingă Pământul. De asemenea, opțiunea dacilor (mai ales a geților) pentru incinerare (Sanie, 1995), un rit opus înhumării (cultul unui zeu suprem htonic ar fi impus înhumarea). În ceea ce privește ritualurile de înmormântare: pe morți îi ardeau, cenușa fiind pusă în urne care erau îngropate în pământ, în epoci mai vechi însă s-a practicat și înhumarea (Giurescu, 1973). Ca să nu mai amintim de dispariția preotului într-o peșteră subterană...

Datinile și tradițiile mitologiei dacice ne aduc câteva informații despre elemente ale acestui cult:

- existența unui cult solar în Dacia, prezent la oricare popor de agricultori și viticultori (cult care facilitează răspândirea cultului lui Mithras după cucerirea romană), dar ale cărui caracteristici nu ne sunt cunoscute;

- predicarea curajului, cel puțin în casta *ktistai*, ai cărei membri erau „eliberați de orice teamă” (Strabon, *Geografia*, VII, 3, 3) (Kernbach, 1995, p. 686): deși lupul de pe steagul de luptă avea valoare de totem, el putea fi și simbol al curajului, pentru că lupul aleargă, atacând organizat, și trăiește în grupuri, acest din urmă comportament fiind adoptat de toți oștenii daci. După Eliade (1980), dacii se numeau ei înșiși *lupi* sau *cei care sunt asemenea lupilor* – probabil o confrerie războinică: *lupii daci*, care se bucurau la moartea cuiva și râdeau în fața acesteia tocmai pentru a-și arăta nepăsarea față de ea, luptând și murind sub stindardul cu cap de lup, cu un trup schematic, de șarpe, care flutura în aer, mișcându-se ca un dragon. Putea fi un simbol apotropaic, producându-se un urlat cu ajutorul vântului care intra prin gura lupului, putea fi și un simbol al victoriei (Sanie, 1995);

- „ca toți tracii, geții cunoșteau și ei extazul” (p. 56), arată Mircea Eliade (1980). „Experiențele extatice întăreau convingerea că sufletul nu e numai autonom, ci și susceptibil de o *unio mystica* cu divinitatea (...) Credințele arhaice, într-o supraviețuire vagă și aproximativă a sufletului, au fost treptat modificate, ducând, în cele din urmă, la ideea de metempsihoză, sau la diverse concepții despre nemurirea sufletului. Probabil că experiențele extatice care au croit drum unor astfel de concepții nu erau întotdeauna de tip *dionysiac*, adică orgiastic. Extazul putea fi provocat și (...) prin rugăciune.” (Eliade, 1980, p. 56). După Eliade, experiența extatică era relaționată, la tracii, cu „credița în nemurire și certitudinea beatitudinii sufletului decorporalizat”. În cadrul manifestărilor extatice, el menționa „*oracolul* lui Dionysos; templul se afla pe un munte înalt și profetesa prezicea viitorul în *extaz*, ca și Pythia de la Delfi” (Eliade, 1986, vol. II, p. 170-171);

- practicarea unor procesiuni pe vârful munților, făcute între răsăritul și apusul soarelui de mării preoți și conducători militari, în frunte cu regele, anual, la solstiții și echinocții (Vulcănescu, 1985), erau legate de credința în nemurire. Remi-

niscente ale acestor urcări pentru rugăciune pe munte au supraviețuit și în creștinism, în timpul unor sărbători de toamnă și primăvară (hramuri, nedei, târguri). Pe munți (sacri la daci) s-au construit sanctuare circulare, ca cel de la Grădiștea Muncelului și ca cel de pe Ceahlău. Symbolismul sanctuarului de la Sarmizegetusa Regia, ca și unele tradiții sau informații din Antichitate, sugerează că preoții daci au fost și astrologi care întocmeau calendarul, iar scările descoperite la Grădiștea Muncelului pot sugera existența unui loc sub-pământean de cult religios;

- în ceea ce privește ritul de înmormântare, geto-dacii practicau în special incinerarea; înhumația se întâlnește rar. Mormântul de incinerare plan reprezintă tipul cel mai răspândit. De cele mai multe ori resturile funerare sunt pur și simplu așezate într-o groapă, uneori fiind depuse în prealabil într-o urnă. Mormintele plane cu casetă din piatră sunt extrem de rare. Cu prilejul înmormântării se aduceau jertfe, se așezau în groapă obiectele de care mortul ar putea avea nevoie în viața de apoi, precum și vase cu mâncare și băutură. Aveau loc și ospețe funerare cu spargerea rituală, deasupra mormântului, a vaselor de lut folosite (Crișan, 1986).

b) Religia geto-dacilor. Se pot detecta intenții religioase în mitologia dacică, dar aceasta nu trebuie confundată cu religia acestui popor. Deși încă din Antichitate religia a fost confundată și cu filosofia, și cu superstiția, și cu arta, dar și cu mitologia, totuși miturile (opere anonime) au existat anterior religiei, „prefățând-o”, chiar reprezentând o formă paralelă și aberantă a acesteia, alții le consideră inseparabile de religie – în gândirea omului arhaic, miticul contopindu-se cu realul.

Indiferent de identificarea sau nu a lui Zalmoxis cu Gebeleizis, se consideră (dar ipotezele despre religia geto-dacilor rămân în continuare în stadiul de... ipoteze) că geto-dacii aveau o religie politeistă, al cărei element fundamental era credința în nemurire, în continuarea existenței după moarte în Cer, întrupat de Zalmoxis, Cer care trebuia păstrat senin, de aceea dacii trăgeau cu săgețile spre nori, și de aceea lăcașurile de închinăciune ale lor erau sus, pe munți, ca și locuința marelui preot (Giurescu, 1973). Imortalitatea sufletului a fost considerată adeseori ca un element specific al concepției religioase a geto-dacilor și care i-ar fi deosebit între toate popoarele Antichității, o credință obișnuită că *dincolo* vor continua viața pământeană în desfătare. Nu exista la daci credința în metempsihoză, ca la celți, „întoarcerea morților” neînsemnând reîncarnarea (Kernbach, 1995): dacii credeau în faptul că ei se strămută *vii* la Zalmoxis, și nu prin reîncarnare, nici printr-o existență a sufletului acorporal. Eliade consideră religia daco-getică o religie de tipul Misterelor (de altfel, majoritatea religiilor se întemeiază pe Mistere), Zalmoxis putând fi comparat cu Dionysos al Misterelor dionysiace (Eliade, 1986). „Această post-existență fericită nu era deloc generală, ci se obținea prin intermediul unei inițieri. Hellanikos, care era mai vârstnic decât Herodot, dar care urmează povestirea sa, descriind ritul lui Zalmoxis, îl numește pe bună dreptate *teletai*, subliniindu-i caracterul inițiativ.” (Eliade, 1980, p. 47). În *Charmides*, dialog scris probabil cu vreo 30 de ani după Herodot, Platon povestește despre descântecul învățat de Socrate „de la un medic trac, unul

dintre ucenicii lui Zalmoxis, despre care se zice că îi face pe oameni nemuritori” (Crișan, 1986, p. 348).

În afara riturilor menționate (care țin de caracterul htonian al religiei), manifestarea credinței în Zalmoxis consta în slujbe, ceremonii, urcări și incantații făcute pe munte (Giurescu, 1973) în sanctuare pătrate sau rotunde, aducerea de ofrande, sacrificarea de animale (s-au găsit gropi de cult, vetre-altare, altare monumentale – ca cel de la Grădiște, fără să cunoaștem căror divinități erau închinete aceste ritualuri), precum și sacrificiul uman (sacrificiile umane în scopuri religioase au fost unice în Europa, fiind întâlnite numai la traci). Manifestarea individuală a credinței se realiza de către o categorie a elitei, prin abținerea (ascetismul, dar și nefolosirea a nimic viu în hrană și abținerea de la carne) (Kernbach, 1995), rugăciuni, descântece. Un obicei al dacilor era împărtășirea cu apă din Dunăre – fluviu sfânt pentru ei – înainte de a porni în război, împreună cu jurământul că se vor întoarce doar după ce îi vor omorî pe dușmani (Giurescu, 1973). De altfel, după unii cercetători, o interpretare a mențiunilor lui Herodot (deși acesta nu disociază sufletul de corp) (Sanie, 1995) ar fi că acced la nemurire doar sufletele celor viteji și ale celor drepti, nefiind vorba decât despre o credință a luptătorilor neînfricați (Eliade sublinia că, la fel ca pentru inițiații Misterelor eleusine sau pentru orfici, pentru geți, „numai *sufletul*, principiul spiritual, îl întâlnește pe Zalmoxis”) (Eliade, 1980). Alții asociază și masa în comun, oricum, este vorba despre faptul că obținerea nemuririi implică și ritualuri de inițiere (Sanie, 1995).

După transformarea Daciei în provincie romană, cultele autohtone nu au dispărut, divinitățile populare au supraviețuit, prin *interpretatio romana* transformându-se, asimilate sincretic de cele romane. Adoptarea noilor culte, ale cuceritorilor, foarte multe și variate, aduse de membrii legiunilor romane (de exemplu, cultul zeilor mani), nu a dus la abandonarea zeilor strămoșești, dar aceștia, treptat, au ajuns să se identifice cu zeii oficiali romani, căpătând noi caracteristici și chiar creându-se zeități inexistente în cultul roman originar: Diana Mellifica. Albinăritul era o îndeletnicire de bază, astfel încât nu e uimitor acest atribut, de divinitate a albinelor, conferit zeiței romane Diana, simbolistică inexistentă în restul Imperiului (Kernbach, 1995). Astfel încât cu greu mai pot fi recunoscute divinități dacice și niciodată sigur: cu timpul, zeii daci își pierd identitatea, înveșmântați în noul costum greco-roman. Gebeleizis, Zalmoxis, Bendis dispar: toleranța religioasă a cuceritorilor nu mergea până acolo încât să permită existența unor potențiali atentatori la siguranța Imperiului, așa cum puteau fi socotiți și zeii locali și, împreună cu ei, cei care se închinau lor. După unele surse, se pare că, dispărând preoțimea și aristocrația geto-dacă, cultul lui Zalmoxis s-ar fi transformat sau chiar ar fi dispărut după cucerirea romană, Iordanes susținând chiar înlocuirea cultului zalmoxian cu un cult al zeului războiului, Mars Geticus (Kernbach, 1995). Suidas a menționat că numele Zalmoxis aparținea unei zeițe (Kernbach, 1995), iar Mircea Eliade (1980) arăta că „după Suidas, Hera ar fi varianta greacă a lui Zalmoxis” (p. 57). Deși faptul poate părea surprin-

zător, nu trebuie să pierdem din vedere că mulți exegeți considerau numele Zalmoxis provenit de la cel al unei zeițe: Mama Pământ. Eliade, referindu-se la părerea lui I.I. Russu, spunea că: „Pentru savantul tracolog, valoarea semantică a temei *zamol* este *pământ și puterea pământului*” (Eliade, 1980, p. 60). Dar Pământul este zeitate feminină prin excelență, iar Russu nu ezită să-l asocieze „sânului matern”.

Așadar, nu știm dacă și cum s-a aplicat sincretismul în cazul lui Zalmoxis, zeu care, și el probabil, s-a transformat în vreuna dintre divinitățile romanizate, numai că nu-l putem recunoaște în tradițiile folclorice, cultul acestuia fiind răspândit atunci mai mult în mediul urban (Eliade, 1980). Lui Zalmoxis nu doar că nu i s-a găsit vreun templu și nici nu este menționat vreunul, dar acest zeu nu apare nici măcar în vreo reprezentare. Este neîndoielnic că, pentru interesele propagandistice imperiale, eliminarea sau, cel puțin, atenuarea cultului lui Zalmoxis a fost un obiectiv de primă însemnătate pentru autoritatea romană. Acesta va lăsa locul acum religiei oficiale din întreg Imperiul Roman, cultul împăratului.

Dar morala zalmoxiană, susțin unii istorici, a înlesnit introducerea la noi a creștinismului (Păcurariu, 2004): caracteristici ale religiei zeului – ascetismul, inițierea – își regăsesc corespondențe în noua religie, figura lui Zalmoxis putând fi înlocuită cu cea a lui Iisus în credințele oamenilor. Nu vom putea ști cât a durat religia zalmoxiană și ce s-a menținut din ea în formele ulterioare (după reforma lui Deceneu), dat fiind că încercările de a detecta urme ale peșterii de retragere a lui Zalmoxis, un mormânt al unui sol etc., rămân pe tărâmul ipotezelor (Oltean, 2002).

BIBLIOGRAFIE

- Bărbulescu, M., Deletant, D., Hitchins, K., Papacostea, Ș., & Teodor, P. 2007. *Istoria României*. București: Corint.
- Cazan, Gh. Al. 2001. *Filosofia românească de la Zalmoxis la Titu Maiorescu*. București: „Șansa” SRL.
- Crișan, I. H. 1986. *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*. București: Albatros.
- Eliade, M. 1980. *De la Zalmoxis la Genghis-Han*. București: Științifică și Enciclopedică.
- Eliade, M. 1986. *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II. București: Științifică și Enciclopedică.
- Ghyka, M. C. 1981. *Estetică și teoria artei*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Giurescu, C-tin. C. 1973. *Formarea poporului român*. Craiova: Scrisul Românesc.
- Hadot, P. 1997. *Ce este filosofia antică?*. Iași: Ed. Polirom.
- Kernbach, V. 1995. *Dicționar de mitologie generală*. București: Albatros.
- Lucaci, F. 2008. *Ființa. De la Parmenides la începuturile filosofiei creștine*. Cluj-Napoca: Povo Press.
- Mehedinți, S. 1995. *Creștinismul românesc*. București: Fundația Anastasia.
- Oltean, D. 2002. *Religia dacilor*. București: Saeculum I.O.

- Păcurariu, M. 2004. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I. Iași: Trinitas.
Vlăduțescu, Gh. 1982. *Filosofia legendelor cosmogonice românești*. București: Minerva.
Vulcănescu, R. 1985. *Mitologie română*. București: Academiei R.S.R.

Ioana-Iulia Olaru

A CONTROVERSIAL CHARACTER ON THE STAGE OF HISTORY
OF RELIGIONS: ZALMOXIS

Summary

In the territory of Romania, the Geto-Dacian period cannot be regarded as one characterized by the existence of an autochthonous philosophy, one's thinking being connected to mythology and then to religion. Despite all these facts, the wisdom of the Gets was recognised by the authors of that time, while the "philosophy" of Zalmoxis – sometimes associated with Pythagoras – is still on the verge of being reconstituted, just like it happens with the local Pantheon. After the transformation of Dacia into a Roman province, folk deities survived, being transformed through *interpretatio romana* and being syncretically assimilated to the Roman ones. According to some historians, it is Zalmoxis's morality which facilitated the introduction of Christianity in our territory.

Key words: imago mundi, daimon, henotheism, Mithras, ktistai, Zalmoxis